

פתיחתא דאיכה רבה - 2

מים ראשונים: כבר הקדשנו [דף מס' 1 לפתיחתא של מדרש איכה רבה](#), בו הגענו עד פתיחתא י ועד בכלל. והפעם נמשיך מפתיחתא יא ואילך ככל שיספיק הזמן והמקום.

פתח דברך יאיר: פתיחתא היא צורת פתיחה מקובלת למדרש ששורשיה במדרשים הקדומים, בראשם [בראשית רבה](#) ו**ויקרא רבה**, בהם דרשות רבות מתחילות ב"פתח": ר' יצחק פתח, ר' תנחומא פתח, ר' יוחנן פתח וכו'. ראש לכולם הוא: "ר' הושעיה רבה פתח" שבתחילת בראשית רבה שממנו, יש משערים, בא השם לכל מדרשי רבה. אך במדרשים אלה, הפתיחתא היא חלק מהדרשות (הפרשיות) עצמן; מדרש פותח שלאחריו בא גוף המדרש - פתיחתא וגופא. לעומתם, מדרשים מאוחרים יותר, כגון [רות רבה](#) ו**אסתר רבה**, באים עם פתיחתאות כקובץ בפני עצמו, כך הוא לפחות עפ"י הדפוסים שבידינו. הפתיחתא [לאיכה רבה](#) (מהדורת בובר), היא הרחבה והמרשימה מכולם. שלושים וארבע פתיחתאות במספר (ויש מונים אותן שלושים ושש כמנין איכ"ה), שכל אחת היא דרשה בפני עצמה וכולן ביחד מהוות אוסף מדרשי ייחודי שהוא הרבה מעבר למבוא ופתיחה. בכתבי יד ובמהדורות דפוס מסוימים נמצא אוסף זה כמדרש נפרד ועצמאי, אך היום ברור שהוא אכן פתיחתא לאיכה רבה שאפשר שנכתב לאחר גוף המדרש (גופא) ומכאן החזרות המרובות בין הפתיחתאות ובין חמש הפרשות שבגוף המדרש. ועוד זאת נוסף בפתח דברינו, שמי שדואג שמא ייכשל באיסור לימוד תורה בתשעה באב עקב קריאת דף זה, הרי דברי השולחן ערוך אורח חיים סימן תקנד סעיף ב: "ומותר ללמוד מדרש איכה ופרק אלו מגלחין, וכן ללמוד פירוש איכה ופירוש איוב". ואין לחוש ממה שנוסיף בהערות השוליים.

פתיחתא יא – אילו זכיתם

רבי יצחק פתח: "תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה ובטוב לבב מרוב כל, ועבדת את אויביך ... ברעב ובצמא ובעירום ובחוסר כל" (דברים כח מז-מח) - אילו זכיתם הייתם קוראים בתורה: "תביאמו ותטעמו בהר נחלתך" (שמות טו טז), ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים: "תבוא כל רעתם לפניך". אילו זכיתם הייתם קוראים בתורה: "שמעו עמים ירגזון", ועכשיו שלא זכיתם, הרי אתם קוראים: "שמעו כי נאנחה אני". אילו זכיתם הייתם קוראים בתורה: "ראה ראיתי את עני עמי אשר במצרים" (שמות ג ז), ועכשיו שלא זכיתם, הרי אתם קוראים: "ראה ה' כי צר לי מעי חמרמרו" ...¹ אילו זכיתם הייתם קוראים בתורה: "איכה אשא לבדי" (דברים א יב), ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים: "איכה ישבה בדד".²

פתיחתא יב – הבגידה עם עבודה זרה

רבי חנינא בר פפא פתח: "מַעֲדָה בָּגַד בְּיוֹם קָרָה חֲמֶץ עַל-נֶתֶר וְשֶׁר בְּשָׂרִים עַל לִבְרָע" (משלי כה כ), ר' חנינא ור' יונתן תרויהוון אמרין: למה היו עשרת השבטים ושבת יהודה ובנימין דומין? לשני בני אדם שהיו מתכסים בשמלה חדשה בימות הגשמים, והיה זה בוגד מכאן וזה בוגד מכאן עד שקרעו אותה. כך, לא זזו עשרת השבטים עובדים עבודת כוכבים בשומרון, ושבת יהודה ובנימין עובדים עבודת כוכבים בירושלים, עד שגרמו לירושלים ליחרב.³

¹ וכך ממשיך הדרשן בהקבלות של "אילו זכיתם ועכשיו שלא זכיתם" בסדר אל"ף-ב"ת יורד, כתקבולת ניגודית ברורה לפרקים א-ד של מגילת איכה שבנויים בסדר א"ב עולה. עד שהוא מגיע לאות אל"ף המסמלת את איכה.

² "איכה ישבה בדד" הוא סיומת של מדרשים רבים בפתיחתא ובגופא של מדרש איכה רבה ומסמל בשלוש מילים פשוטות אלה את תמצית השבר והחורבן. כאילו התקיימה "ברכתו" של בלעם: "[עם לבדד ישכון](#)". ראו למשל הסיומת של המדרש בסוף פתיחתא י: "ראו מה גרמו לי עונותיכם: לשרוף את ביתי ולחרוב את עירי ולהגלות את בני בנין אומות העולם ולישב לי לבדי - איכה ישבה בדד". ובסוף פתיחתא ב: "למלך שהיו לו שנים עשר בנינים ומתו שנים, התחיל מתנחם בעשרה. מתו עוד שנים והתחיל מתנחם בשמונה. מתו שנים התחיל מתנחם בשישה. מתו שנים התחיל מתנחם בארבעה. מתו שנים התחיל מתנחם בשנים. וכיון שמתו כולם התחיל מקונן עליהם: איכה ישבה בדד". וכן רבים. אבל החידוש של מדרש זה הוא שהפסוק בפרשת השבוע, דברים: "איכה אשא לבדי" הוא שבח! שעם ישראל הוא רב ועצום, ככתוב שם: "ה' אֱלֹהֵיכֶם הִרְבָּה אֶתְכֶם וְהִנֵּנְכֶם הַיּוֹם כְּכֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם לְרֹב". ראו גם איכה רבה ראש פרשה א: "שלושה נתנבאו בלשון איכה: משה ישעיה וירמיה. משה אמר: איכה אשא לבדי וגו', ישעיה אמר: איכה היתה לזונה, ירמיה אמר: איכה ישבה בדד. משל למטרונה שהיו לה שלשה שושבינים: אחד ראה אותה בשלותה, ואחד ראה אותה בפחזותה, ואחד ראה אותה בניולה. כך, משה ראה את ישראל בכבודם ושלותם ואמר: איכה אשא לבדי טרחכם, ישעיה ראה אותם בפחזותם ואמר: איכה היתה לזונה, ירמיה ראה אותם בניולם ואמר: איכה ישבה בדד". ומכאן שאולי המנהג לקרוא את הפסוק "איכה אשא לבדי" במנגינת איכה בקריאת התורה בשבת חזון איננו נכון, מה גם שאין אבילות בציבור בשבת.

³ עבודה זרה היא חטא מרכזי בבית ראשון ומהגורמים המרכזיים לחורבנו (לצד גילוי עריות ושפיכות דמים, יומא ט ע"ב). דימוי מרכזי לכך הוא הפסוק בישיהו כח כ: "פִּיקֶצֶר הַמְּצַעַע מֵהַשְׁתַּרְעַל וְהַמְּסַכָּה צָרָה הֶהֱפִינֵס", ביטוי שדרשו עליו במקומות רבים: "קצר המצע

דבר אחר: "מעדה בגד ביום קרה" ... ר' חנינא בר פפא אמר: יום שנזדווג נבוכדנצר לישראל הַעֲדָה מהם שני לבושין: בגדי כהונה ובגדי מלכות. "ביום קרה" - על שם שקראו לעגל: "אלה אלהיך ישראל" (שמות לב ד), "חומץ על נתר", א"ר יהושע: לאחד שהיה לו מרתף של יין, בדק חבית ראשונה ומצאה חומץ, שנייה ומצאה חומץ, שלישית ומצאה חומץ, אמר הא מסתאי דכולא בישא.⁴

וכתיב (מלכים ב כה ט): "וישרוף את בית ה'" - זה בית המקדש, "ואת בית המלך" - זה פלטיין של צדקיהו. "ואת כל בתי ירושלים" - ר' פנחס בשם רבי הושעיא אמר: ארבע מאות ושמונים בתי כנסיות היו בירושלים חוץ מבית המקדש, מנין "מלאתי" - בגימטריא הכי הוי.⁵ וכל אחת ואחת היה לה בית ספר למקרא ובית התלמוד למשנה. וכולן עלה אספסיאנוס והחריבן. "ואת כל בית גדול" - זה בית מדרשו של רבן יוחנן בן זכאי. ולמה קורא אותו בית גדול? ששם מְתָנִים שבחו של הקב"ה. כיון שחטאו - גלו. וכיון שגלו, התחיל ירמיה מקונן עליהם: איכה.⁶

פתיחתא יד – אכזריות עם ישראל כלפי פנים וכלפי חוץ

רבי חנינא בר פפא פתח: "אִישׁ־חֶכֶם נִשְׁפָּט אֶת־אִישׁ אָוִיל וְרָגַז וְשָׁחַק וְאִין נַחַת" (משלי כט ט) ... "איש חכם נשפט" - זה הקב"ה ... "את איש אויל" - אלו ישראל ... "ורגז ושחק ואין נחת" - רגזתי ואין נחת, שְׁחַקְתִּי ואין נחת. רגזתי עליכם בימי פקח בן רמליהו, שנאמר: "וַיִּהְיֶה פֶקֶח בֶּן־רַמְלִיָּהוּ בִּיהוּדָה מֶאֱמָה וְעֶשְׂרִים אָלֶף בָּיִם אָחָד הִפְלֵ בְנֵי־חֵיל בְּעֶזְבְּכֶם אֶת־הָ אֱלֹהֵי אַבּוֹתֵיכֶם" (דברי הימים ב כו ו).⁷ שחקתי עליכם בימי אמציהו שנאמר: "וְאֶמְצִיָּהוּ הִתְחַזַּק וַיִּנְהַג אֶת־עַמּוֹ וַיִּלְךְ גֵּיא הַמֶּלֶח וַיִּנְד אֶת־בְּנֵי־שַׁעִיר עֶשְׂרֵת אֲלָפִים" (דברי הימים ב כה יא). מהו

זה מלהשטרר עליו שני רעים כאחד" (יומא שם, סנהדרין קג ע"ב, ויקרא רבה יז ז ועוד). ראו פיתוח דרשה זו בפתיחתא כב אצלנו: "מי גרם למקום ליחרב? על שלא הניחו מקום שלא עבדו בו עבודת כוכבים. בתחילה היו עובדין אותו במטמוניות ... וכיון שלא מיחו בידם, חזרו להיות עושין אחר הדלת ... וכיון שלא מיחו בידן, חזרו להיות עושין על הגגות ... חזרו להיות עושין בראשי ההרים ... חזרו להיות עושין ברחובות וכו' ... עד אימתי? עד שהכניסוה לבית קדשי הקדשים ... א"ר ברכיה: כי קצר המצע מהשתרע - שתריע לקבל אשה ובעלה וריעה". וכאן, עשרת השבטים ובני יהודה, שומרון וירושלים, מתקוטטים ביניהם מי יבגוד יותר עם עבודה זרה, מי ימשוך את בגדה אליו יותר חזק ויבגוד בקב"ה. וכלשון המדרש שם: "תוֹתָבָא מְפַנֵּי מְאֵרֵי בֵּיתָא" - התושב מפנה את בעל הבית. ואגב כל זאת, קבלנו דרשה המקשרת את חורבן שומרון שאין לו תאריך ותזכורת עם חורבן ירושלים שיש לו מועד ותזכורת בלוח השנה.

⁴ כל המרתף כולו רע, החיבור למעשה העגל אינו מקרי וחוזר גם במקומות אחרים באיכה רבה, כגון בפתיחתא יג הסמוכה: "רבי חנינא בר פפא פתח: מפיין וְחָרַב וְחָץ שָׁנוֹן אִישׁ עֵנָה בְרָעוּהוּ עַד שֶׁקָר (משלי כה יח) ... הכל למי? לאיש עונה ברעהו עד שקר, אלו ישראל שהשיבו ואמרו: אלה אלהיך ישראל". וכך גם בפתיחתא כג שנראה להלן. ראו דברינו [חטא העגל לדורות](#) בפרשת כי תשא. ומכאן מקור למנהג המאוחר לחבר את "ז בתמוז בו נשברו הלוחות עם תשעה באב (ראו סמך נוסף בפתיחתא כג בדרשה על השקד, סמל נבואת ירמיהו, ש"משעה שהוא מציץ עד שהוא גומר - עשרים ואחד יום)". הכל התחיל בעגל והגיע עד לחורבן הבית. וזו בשורה קשה לדרשות השציווי על המשכן בא לכפר על חטא העגל.

⁵ הכוונה לפסוק בהפטרות שבת חזון (ישעיהו א כא): "אִיכָה הִיְתָה לְזוֹנָה קָרְיָה נְאֻמָּה מְלֹאֵתִי מִשְׁפָּט צָדֵק יְלִין בָּהּ וַעֲתָה מְרַצְחִים". מלאתי" הוא בגימטריא 481, בית המקדש ועוד 480 בתי כנסיות, או שדרשו "מלת" בהשמטת האלף, ראו ראש פרשה ב. ועכ"פ, בגימטראות אין משגיחים בהפרש של 1.

⁶ במדרש זה יש תחילה לשים לב לערוב של חורבן בית ראשון ובית שני: צדקיהו, אספניאנוס, ירמיהו, רבי יוחנן בן זכאי. מה שאולי מעיד על כך שזה מדרש מאוחר אשר רואה את שני החורבנות בפרספקטיבה משותפת. בערוב זה נכנס נושא הגלות כצמוד לחורבן, שמתאים יותר לבית ראשון (אחרי חורבן בית שני לא גלה העם מאדמתו וזכה לכמה שנים טובות של פריחה רוחנית), אם כי גם זה ראוי לעיון ולימוד כמתואר בסוף ספר מלכים ב ובירמיהו פרקים לז-מז. נושא מעניין אחר הוא הריבוי הגדול, גם אם המדרש מגזים ונתפס למספר טיפולוגי 480, של בתי כנסיות שהיו גם בתי מדרש ובעלו לצד בית המקדש. ראו מדרש זה גם בשיר השירים רבה ה והמקשה את 'מלאתי', עם 'יושבות על מלאתי': "זה ממלא מקצת דבר זה ממלא מקצת דבר, עד שתהא הלכה יוצאה כמין לבנון ... זה מלחים מקצת דבר זה מלחים מקצת דבר עד שתהא הלכה יוצאה כמין לחיים". ומקור כולם הוא תלמוד ירושלמי מסכת מגילה פרק ג הלכה א, שם מסיקה הגמרא מסיפור זה את ההלכה שמותר למכור בית הכנסת ולקנות בדמיו בית מדרש. כך או כך, יש כאן מדרש המאיר את הסיפור של רבן יוחנן בן זכאי שנמלט מהמצור וביקש מאספנינוס "תן לי יבנה וחכמיה" (גיטין נו ע"ב). יבנה לא היה ייסוד של בתי מדרש כפיצוי לחורבן של בית המקדש, בית מדרש תמורת בית המקדש. בתי מדרש ובתי כנסת היו ופעלו גם בזמן שבית המקדש היה קיים, כמתואר גם בתוספתא סוכה פרק ד הלכה ה, בתיאור שמחת בית השואבה (ראו דברינו [שמחת בית השואבה](#) בסוכות). יבנה וחכמיה היה חידוש אותם ארבע מאות ושמונים בתי הכנסת ובתי התלמוד שפעלו עוד בזמן הבית ולכן נענה אספניאנוס.

⁷ ראו שם נפילת יהודה בימי אחז, בידי ארם, שאז מצטרף למערכה פקח בן רמליהו מלך ישראל, עושה ברית עם ארם, וטובח באחוי מיהודה מאה ועשרים אלף איש. ראו עניין זה גם במלכים ב פרק טו וישעיהו פרק ז (סוף הפטרות פרשת יתרו, לאשכנזים). עפ"י המדרשים, היה זה עונש לבני יהודה על חטאות אחז, ופקח בן רמליהו מצדו נענש שבימיו גלתה מלכות ישראל בראשונה בידי תגלת בלאסר מלך אשור, ופקח עצמו נהרג בידי הושע בן אלה שמרד עליו (כמו שהוא מרד על פקחיה קודמו). ובימיו של הושע בן אלה באה הגלות השנייה והסופית של מלכות ישראל בידי שלמנאסר. ראו מלכים ב פרקים טו-יז. ראו גמרא יומא ט ע"ב: "מקדש ראשון מפני מה חרב? מפני שלשה דברים שהיו בו: עבודה זרה, וגלוי עריות, ושפיכות דמים ... אבל מקדש שני, שהיו עוסקין בתורה ובמצות וגמילות חסדים מפני מה חרב? מפני שהיתה בו שנאת חנם". בא מדרש זה ומצביע על כך שגם בבית ראשון לא חסרו מלחמות אחים, קשירת קשרים, שנאת חנם ובריתות עם אויבים, לצד שלוש העבירות החמורות הנ"ל. כל אלה, הביאו להתפוררות החברה והממלכה, לחורבן ולגלות. הגמרא ביומא מבקשת לחדד את ההבדלים בין מקדש ראשון ושני ומדרש זה מבקש לחבר אותם. ראו גם הדרשה בפתיחתא כא על "הצרוע אשר בו הנגע - זה בית המקדש, אשר בו הנגע - זו עבודת כוכבים ... וטמא טמא יקרא - חורבן בית ראשון ושני. בפרספקטיבה מרוחקת, כך גם בימינו, הכל עניין אחד ואוחדו התאריכים.

"גיא המלח"? תחת כפי המלח - תחת כפויי מלחמה.⁸ "וְעֶשְׂרֵת אֲלָפִים חָיִים שָׁבוּ בְּנֵי יְהוּדָה וַיָּבִיאוּם לְרֹאשׁ הַסֶּלַע וַיִּשְׁלִיכוּם מִרֹאשׁ הַסֶּלַע וְכָלם נִבְקְעוּ" (שם הפסוק העוקב). באותה שעה אמר הקב"ה: לא גזרתי מיתה לבני נח אלא בחרב,⁹ ואלו: "ויביאום לראש הסלע וישליכום וכולם נבקעו" – "ואין נחת".¹⁰ באותה שעה אמר הקב"ה: מה אלו עושים כאן? יגלו! כיון שחטאו – גלו, וכיון שגלו, התחיל ירמיה מקונן עליהם: איכה.¹¹

פתיחתא טו – חילול השם שתש כוח

אמר ר' שמעון בן לקיש: "כְּבוֹד לְאִישׁ שֶׁשָׁבַת מְרִיב וְכָל־אֲוִיל יִתְגַּלְעִי" (משלי כ ג) - אמר הקב"ה: כבוד היה לי אילו לא נזדווגתי לאומה זו.¹² את מוצא בשעה שגלו ישראל לבין אומות העולם, היה הקב"ה מחזר על פתיחהן של אומות העולם לשמוע מה הם אומרים. ומה היו אומרים? אלהיהם של אומה זו נפרע הוא מפרעה ומסיסרא ומסנחריב וכיוצא בהן. וחוזרין ואומרין: ולעולם נער הוא? כביכול הזקינו הדברים. זהו שאומר הכתוב: "וַיָּבֹא אֱלֹהִים אֲשֶׁר־בָּאוּ שָׁם וַיַּחְלְלוּ אֶת־שֵׁם קִדְשִׁי" (יחזקאל לו כ).¹³

פתיחתא כג – דמו של זכריה

ר' יודן שאל לר' אחא: היכן הרגו ישראל את זכריה? בעזרת נשים או בעזרת ישראל? אמר ליה: לא בעזרת נשים ולא בעזרת ישראל, אלא בעזרת כהנים. ולא נהגו בדמו לא כדם הצבי ולא כדם האיל, דכתיב ביה: "ושפך את דמו וכסהו בעפר" (ויקרא יז יג). ברם הכא: "כִּי דָמָה בְּתוֹכָהּ הִיָּה עַל צָחִיחַ סָלַע שֶׁמִּתְהוּ לֹא שֶׁפְּכַתְהוּ עַל הָאֶרֶץ לְכַסּוֹת עֲלָיו עֶפְרָי" (יחזקאל כד ז). כל כך למה? "לְהַעֲלוֹת חֲמָה לְנֶקֶם נֶקֶם נִתְתִּי אֶת דָּמָה עַל צָחִיחַ סָלַע לְבִלְתִּי הַפְּסוֹת" (שם שם ח). שבע עבירות עשו ישראל באותו היום: הרגו כהן ונביא ודיין ושפכו דם נקי, וחללו את השם, וטמאו את העזרה, ויום השבת ויום הכפורים היה.¹⁴

⁸ משחק מילים בין "כפי המלח", אולי ההרים והסלעים שסביב ים המלח ובין "כפויי מלחמה", הם השבויים שנראה להלן.

⁹ ראו סנהדרין נו ע"א: "שכל מיתה האמורה בבני נח אינה אלא בסייף".

¹⁰ כאילו כתוב: הוי: ואין נחת. הדרשן חוזר לפסוק ממשלי שהביא בראש הדרשה.

¹¹ המקרא עצמו ממשיך שם ומתאר שאמצייה נענש על מעשה זה: "וּבְנֵי הַגְּדוּד אֲשֶׁר הָשִׁיב אֲמָצִיָּהוּ מַלְכָּת עֵמוּ לְמַלְחָמָה וַיִּפְּשְׁטוּ בְּעָרֵי יְהוּדָה מִשְׁמֵרוֹן וְעַד־בֵּית חוּרוֹן וַיִּפּוּ מֵהֶם שְׁלֹשֶׁת אֲלָפִים וַיָּבִזוּ בְּזָה רַבָּה". ראו פירוש רש"י ומלבי"ם על הפסוק. אבל המדרש הולך צעד גדול נוסף ברעיון שהחורבן והגלות הסופיים של מלכות יהודה, מספר לא מועט של שנים אחרי אמצייה, באו בשל אכזריות יתר שנהגו בני ישראל (בני יהודה) בשכניהם, במקרה זה, "בני שעיר" הם אדום הם אחינו בני עשו, במלחמת אמצייה. מדרשים רבים יש לנו על אכזריות העמים השכנים בשעת החורבן, שלא רק שעמדו מנגד, אלא אף סייעו ושחקו על גורל בני ישראל. ראו למשל המדרש באיכה רבה פרשה ב על הישמעאלים שהתעללו בשמונים אלף הכהנים הצמאים למים, המדרש באיכה א כה שכפתו את ידי הבחורים על מנת שלא יוכלו לנגב את דמעותיהם "ונושרות על לחייהם כזרבת השחין", כניסת הגויים לבית המקדש ועוד. וכאן אולי מדרש יחידי בכיוון ההפוך – עם ישראל הוא האכזרי כלפי פנים וכלפי חוץ. אולי אפשר להשוות את זה עם הסיפור של מלך מואב שנאלץ להקריב את בנו בשעת מלחמה וכתוצאה מכך "וַיְהִי קָצֶף־גְּדוֹל עַל־יִשְׂרָאֵל" (מלכים ב פרק ג). ראו דרשה על סיפור קשה זה בגמרא סנהדרין לט ע"ב. וכל היודע על דרשה דומה על אכזריות יתירה של ישראל שגרמה לחורבן, אנה יחיש שמועתו אלינו במהרה.

¹² אם לא הייתי מתחבר לעם ישראל שכעת בנינו מתחלל שמי כדלהלן.

¹³ ראו הפסוק המלא ביחזקאל: "וַיָּבֹאוּ אֱלֹהִים אֲשֶׁר־בָּאוּ שָׁם וַיַּחְלְלוּ אֶת־שֵׁם קִדְשִׁי בְּאֹמַר לָהֶם עֲסֵה' אֵלֶּה וּמֵאֲרָצוֹ יֵצְאוּ", ממנו אפשר להבין שהעמים מבינים שהאשם הוא בעם ישראל ושהוא הגורם לחילול השם. עם ישראל נחלש והזקין ושוב איננו נער ולא הקב"ה. אבל לא כך אומר המדרש והשמטת סוף הפסוק מיחזקאל: "בְּאֹמַר לָהֶם עֲסֵה' אֵלֶּה וּמֵאֲרָצוֹ יֵצְאוּ", אולי איננה מקרית ולא בשל קיצור המעתיקים הידוע. ראו חזרה על המוטיב שכביכול הקב"ה הזקין וגבורתו נעלמה, בסוף פתיחתא כד המתארת את צעקת האבות על החורבן ומסיימת במשפט: "והיה הקב"ה סופד ואומר: אוי לו למלך שבקטנותו הצליח ובזקנותו לא הצליח". ראו גם אסתר רבה ז יג שאחשוורוש מתייעץ עם החכמים והחרטומים אם ניתן להשמיד את ישראל וכשהם מהססים ומשבחים את גבורתו של הקב"ה המגן על ישראל ומונים את כל המלכים שבעבר נפלו לפניו, אומר להם המן: "אלוה שטבע פרעה בים ועשה לישראל נסים וגבורות ששמעתם, כבר הוא זקן ואינו יכול לעשות כלום. שכבר עלה נבוכדנצר והחריב ביתו, ושרף את היכלו, והגלה את ישראל ופזרן בין האומות. והיכן כוחו וגבורתו שכבר הזקין". וראש לכולם הוא משה בתפילתו עפ"י המדרש לאחר חטא העגל. בגמרא ברכות דף לב עמוד א: "אלא כך אמר משה לפני הקב"ה: ... עכשיו מה אני אומר להם? מבלתי יכולת ה', יכול ה' מיבעי ליה! אמר רבי אלעזר, אמר משה לפני הקב"ה: ריבונו של עולם, עכשיו יאמרו אומות העולם: תשש כחו כנקבה ואינו יכול להציל". וזה מה שעם ישראל גרם בחורבן. זהו ללא ספק החלק הקשה ביותר בכל החורבן: חילול השם! וכבר נאמרו הדברים גם על השואה בדורנו. ראו דברינו [עבד שמכרו רבו](#) בתשעה באב וכן [על הנספים ועל המטרפות](#) ביום השואה.

¹⁴ הריגתו של זכריה הנביא, שבמקרא איננה תופסת 'מקום בולט', נחשבת במדרש לאחת מהעבירות הקשות ביותר בבית ראשון. אין הכוונה לבניא זכריה המוכר לנו כאחד מתרי-עשר נביאים, ואשר פעל בימי שיבת ציון, אלא בבנו של יהוידע הכהן. הוא יהוידע שהציל את המלך יואש בקטנותו וחתך אותו לאורך כל השנים וכל עוד חי היו בני יהודה נאמנים לה'. ראו הסיפור במלכים ב פרקים יא-יב ובדברי הימים ב פרקים כב-כד. ראו דברינו [הפטרות שקלים - בדיק הבית](#) בפרשת שבת שקלים. וכשמת יהוידע שב יואש לחטוא בעצת שריו וזכריה בנו של יהוידע קם להוכיחם. עניין זה אגב מופיע רק במקור בדברי הימים. וכך גם במדרש, בקטע לפני זה שהבאנו לעיל: "והוא מזכיר עון להתפש, זה עונו של זכריה, זהו שכתוב: וַיִּוַח אֱלֹהִים לְבָשָׁה אֶת־זַכְרִיָּה בְּיְהוּדָה הַתְּהוֹדֵעַ הַתְּהוֹדֵעַ וַיַּעֲמֵד מֵעַל לְעַם - וכי מעל ראשי העם היה דאת אמר מעל לעם? אלא שראה עצמו גבוה מכל העם, חתן המלך וכהן גדול ונביא ודיין. התחיל מדבר גדולות: וַיֹּאמֶר לָהֶם פֶּה אֲמַר הָאֱלֹהִים לְמָה אַתֶּם עוֹבְרִים אַתֶּם מִצְוֹת ה' וְלֹא תִצְלִיחוּ כִּי־עֲזַבְתֶּם אֶת־ה' וַיַּעֲזֹב אֶתְכֶם: וַיִּקְשְׁרוּ עָלָיו וַיִּרְגְּמֵהוּ אֲבָן בְּמִצְוֹת הַמֶּלֶךְ בְּחֹצֵר בֵּית ה' ". והמשך הפסוקים שם: "וְלֹא־זָכַר יוֹאֵשׁ הַמֶּלֶךְ הַחֹסֵד אֲשֶׁר עָשָׂה יְהוּדָה אֲבִיו

וכיון שעלה נבזרזאדן, התחיל הדם תוסס. אמר להם: מה טיבו של דם זה? אמרו לו: דם פרים ואילים וכבשים שהיינו שוחטין. מיד שלח והביא דמי זבחים ולא דמו לו.¹⁵ אמר להם: אם תאמרו – מוטב, ואם לאו, אסרוק את בשרכם במסרקות של ברזל. אמרו לו: מה נאמר לך? נביא היה שהיה מוכיח אותנו וקמנו עליו והרגנוהו, והנה כמה שנים שלא נח דמו.¹⁶ אמר לה אותו. הביאו לפניו סנהדרי גדולה וסנהדרי קטנה והרגם, עד שהגיע דמם לדמו של זכריה, לקיים מה שנאמר: "פָּרְצוּ וְדָמִים בְּדָמִים נָגְעוּ" (הושע ד ב). ועדיין הדם תוסס. הביא בחורים ובתולות והרג עליו... תינוקות של בית רבן והרג עליו... שמונים אלף פרחי כהונה והרג עליו, עד שהגיע דמם לדמו של זכריה. ועדיין היה הדם תוסס. אמר: זכריה, זכריה! כל טובים שבהם איבדת, ניחא לך שאכלה את כולם? ... מיד נח. באותה שעה הרהר לעשות תשובה בנפשו ואמר: ומה אם על נפש אחת כך, אותו האיש¹⁷ שהרג כל אלה הנפשות, על אחת כמה וכמה! ברח, שלח מתנה לביתו והתגייר.¹⁸

פתיחתא כד – ירמיהו מזעיק את אבות העולם

אמר להן הקב"ה למלאכי השרת: בואו ונלך אני ואתם ונראה בביתי מה עשו אויבים בו. מיד הלך הקב"ה ומלאכי השרת וירמיהו לפניו. וכיון שראה הקב"ה את בית המקדש, אמר: בוודאי זהו ביתי וזהו מנוחתי שבאו אויבים ועשו בו כרצונם. באותה שעה היה הקב"ה בוכה ואומר: אוי לי על ביתי! בני היכן אתם? כוהני היכן אתם? אוהבי היכן אתם? מה אעשה לכם? התריתי בכם ולא חזרתם בתשובה! אמר הקב"ה לירמיהו: אני דומה היום לאדם שהיה לו בן יחידי ועשה לו חופה ומת בתוך חופתו. ואין לך כאב, לא עלי ולא על בני! לך וקרא לאברהם ליצחק וליעקב ומשה מקבריהם שהם יודעים לבכות. אמר לפניו: רבש"ע, איני יודע היכן משה קבור. אמר לו הקב"ה: לך עמוד על שפת הירדן והרם קולך וקרא: בן עמרם, בן עמרם! עמוד וראה צאנך שבלעום אויבים. מיד הלך ירמיהו למערת המכפלה ואמר לאבות העולם: עמדו, שהגיע זמן שאתם מתבקשין לפני הקב"ה. אמרו לו: למה? אמר להם: איני יודע. מפני שהיה מתירא שלא יאמרו בימך היתה לבנינו זאת. הניחן ירמיהו ועמד על שפת הירדן וקרא: בן עמרם, בן עמרם! עמוד, הגיע זמן שאתה מבוקש לפני הקב"ה. אמר לו: מה היום מיומיים שאני מבוקש לפני הקב"ה? אמר לו ירמיהו: איני יודע. הניחו משה והלך אצל מלאכי השרת, שהיה מכיר אותן משעת מתן תורה, אמר להם: משרתי עליונים, כלום אתם יודעים מפני מה אני מתבקש לפני הקב"ה? אמרו לו: בן עמרם! אי אתה יודע שבית המקדש חרב וישראל גלו? והיה צועק ובוכה עד שהגיע לאבות העולם. מיד אף הם קרעו בגדיהם והניחו ידיהם על ראשיהם והיו צועקים ובוכין עד שערי בית המקדש. כיון שראה אותם הקב"ה מיד: "ויקרא ה' אלהים צבאות ביום ההוא לבכי ולמספד ולקרחה ולחגור שק".¹⁹ ואלמלא מקרא שכתוב אי אפשר לאומרו. והיו בוכין והולכין משער זה לשער זה, כאדם שמתו מוטל לפניו. והיה הקב"ה סופד ואומר: אוי לו למלך שבקטנותו הצליח ובזקנותו לא הצליח.¹⁹

עמו ויהרג את בניו וכמותו אמר ירא ה' וידלש". וניתן עוד לדרוש שהסיום "ויום השבת ויום הכפורים היה", עומד כנגד חנוכת מקדש שלמה בו לא קיימו את השבת ויום הכיפורים בשל השמחה הגדולה (בראשית רבה לה ג). וכאן, חללו בני ישראל ימים אלה!

¹⁵ דם הזבחים לא היו דומים לדם שתסס. יש כאן אולי גם משחק מילים עם דם, למרות שהמקור הוא בארמית ואנחנו תרגמנו.

¹⁶ המפרשים עושים חשבון של לפחות מאתיים וחמישים שנה מסוף מלכות יואש ועד החורבן בסוף מלכות צדקיהו.

¹⁷ נבזרזאדן, דיבור בגוף שלישי על עצמו.

¹⁸ מקבילות רבות יש לסיפור זה על דמו של זכריה בן יהוידע שכבר נזכר גם בקצרה בפתיחתא ה המובאת בדברינו [פתיחתא דאיכה רבה 1](#). ראו איכה רבה פרשה ב סימן ד וכן הוא בגמרא גיטין נז ע"ב שהיא גרסה אחת לאיכה רבה. ושם גם מופיעה רשימת כל הרשעים שחזרו בתשובה והתגיירו: נעמן, בני המן, בני סיסרא, בני סנחריב (מהם יצאו שמעיה ואבטליון) ועוד. אבל בירושלמי (תענית פרק ד הלכה ה) מצויה גרסה קצת שונה, פחות אכזרית ומסתיימת באופן קצת שונה, ובלי הגיור: "אמרו לו: דם כהן ונביא ודיין הוא, שהיה מתנבא עלינו כל מה שאתה עושה לנו, ועמדנו עליו והרגנוהו. מיד הביא שמונים אלף פרחי כהונה ושחטן עליו ואדיין הדם תוסס. בההיא שעתא נזף ביה, אמר ליה: מה את בעי? נובד כל אומתך עלך? מיד נתמלא הקב"ה רחמים ואמר: מה אם זה שהוא בשר ודם ואכזרי נתמלא רחמים על בני, אני שכתוב בי: כי אל רחום יי' אלהיך לא ירפך ולא ישחיתך ולא ישכח את ברית אבותיך, על אחת כמה וכמה. מיד רמז לדם ונבלע במקומו". נוסח זה מצוי גם בפסיקתא דרב כהנא פסקא טו – איכה. עוצמת מדרש זה והקושי לקרוא אותו, אינם רק בשל ההרג הרב המתואר בו, אלא בשל שני דברים נוספים. הדם התוסס של הנביא שממאן להירגע, גם לאחר כל כך הרבה שנים, גם לאחר כל כך הרבה דמים. ומנגד, המוסריות העולה דווקא מדמות רב-טבחים נבזרזאדן שאומר: עד כדי כך? מה עוד תבקש זכריה? (מה עוד תבקש אלוהי ישראל!). זעקה מוסרית זו היא שגורמת להפסקת שפיכות הדמים ולרגיעת תסיסת דמו של זכריה, עפ"י איכה רבה והגמרא בגיטין, או גורמת לקב"ה להתערב ולהשקיט את דמו של זכריה, עפ"י הירושלמי והפסיקתא. מה בא מדרש זה לומר? מה הוא בא ללמדנו מעבר לשפך הדם הרב?

¹⁹ וההמשך שם, שנובי בדילוגים: "בשעה שחרב בית המקדש בא אברהם לפני הקב"ה בוכה וממרט זקנו ותולש שערות ראשו ומכה את פניו וקורע את בגדיו ואפר על ראשו והיה מהלך בבית המקדש וסופד וצועק. אמר לפני הקב"ה: מפני מה נשתנית מכל אומה ולשון שבאתי לידי בושח וכלימה זאת? ... מפני מה הגלית את בני ומסרתן בידי האומות והרגום בכל מיתות משונות והחרכת את בית המקדש מקום שהעליתי את יצחק בני עולה לפניך? אמר לו הקב"ה לאברהם: בניך חטאו ועברו על כל התורה ועל כל"ב אותיות שבה ... מיד פתח אברהם לפני הקב"ה ואמר: רבש"ע, למאה שנה נתת לי בן וכשעמד על דעתו והיה בחור בן שלשים ושבע שנים אמרת לי העלהו עולה לפני, ונעשיתי עליו כאכזרי ולא ריחמתי עליו, אלא אני בעצמי כפתתי אותו, ולא תזכור לי זאת ולא תרחם

צום קל ושנוכה לגאולה השלמה מחלקי המים

מים אחרונים: ועדיין לא סיימנו את הפתיחתא לאיכה רבה. יהי רצון שנוכה להשלימה בשנים הבאות, גם אם יבוא משיח בן דוד, שהרי האדם והמדרש הם תמיד כאן. מתוך הכאב הגדול והחורבן הנורא צצו ופרחו מדרשים נפלאים שתוקפם ומשמעותם לעולם.

על בני? פתח יצחק ואמר: רבש"ע, כשאמר לי אבא: אלהים יראה לו השה לעולה בני, לא עכבתי על דבריך ונעקדתי ברצון לבי על גבי המזבח ופשטתי את צוארי תחת הסכין, ולא תזכור לי זאת ולא תרחם על בני? פתח יעקב ואמר: רבש"ע, לא עשרים שנה עמדתי בבית לבן וכשיצאתי מביתו פגע בי עשו הרשע ובקש להרוג את בני ומסרתי עצמי למיתה עליהם, ועכשיו נמסרו ביד אויביהם כצאן לטבחה, לאחר שגדלתם כאפרוחים של תרנגולים וסבלתי עליהם צער גידול בנים, כי רוב ימי הייתי בצער גדול בעבורם. ועתה לא תזכור לי זאת לרחם על בני? פתח משה ואמר: רבש"ע, לא רועה נאמן הייתי על ישראל ארבעים שנה ורצתי לפניהם כסוס במדבר, וכשהגיע זמן שיכנסו לארץ גזרת עלי במדבר יפלו עצמותי. ועכשיו שגלו שלחת לי לספוד ולבכות עליהם! ... באותה שעה קפצה רחל אמנו לפני הקב"ה ואמרה: רבש"ע, גלוי לפניך שיעקב עבדך אהבני אהבה יתירה ועבד בשבילי לאבא שבע שנים. וכשהשלימו אותן שבע שנים והגיע זמן נשואי לבעלי יעץ אבי להחליפני לבעלי בשביל אחותי והוקשה עלי הדבר עד מאד ... וגמלתי חסד עמה, ולא קנאתי בה ולא הוצאתיה לחרפה. ומה אני שאני בשר ודם עפר ואפר, לא קנאתי לצרה שלי ולא הוצאתיה לבושה ולחרפה, ואתה מלך חי וקיים רחמן מפני מה קנאת לעבודת כוכבים שאין בה ממש והגלית בני ונהרגו בחרב ועשו אויבים בם כרצונם? מיד נתגללו רחמיו של הקב"ה ואמר: בשבילך רחל אני מחזיר את ישראל למקומן. זהו שכתוב: כה אמר ה' קול ברמה נשמע נהי בכי תמרורים רחל מבכה על בניה מאנה להנחם על בניה כי איננו (ירמיה לא), וכתוב (שם): כה אמר ה' מנעי קולך מבכי ועיניך מדמעה כי יש שכר לפעולתך נאום ה' ושבו מארץ אויב. וכתוב: ויש תקוה לאחריתך נאום ה' ושבו בנים לגבולם".